

Ekosentrik ve Antroposentrik Yaklaşımlar Doğrultusunda Uluslararası Çevre Hukukuna Yeniden Bakış

Looking at International Environmental Law through the Ecocentric and Anthropocentric Approaches

Ebru DEMİR*

Öz

Eldeki çalışma, ekosentrik (çevre merkezli, çevreyi merkeze alan) yaklaşım ve antroposentrik (insan merkezli, insanı merkeze alan) yaklaşım ışığında uluslararası çevre hukukunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma öncelikle bu iki yaklaşımın amacını ve kapsamını tartışmakta ve iki yaklaşımın teorik çerçevesini sunmaktadır. Antroposentrik yaklaşım kapsamında insan dışındaki canlı yahut cansız varlıklar, insana fayda sağladıkları ölçüde değerli ve önemli hale gelirler. Ekosentrik yaklaşım ise insana fayda şartı gözetmeksizin tüm ekosistemi bir bütün halinde değerlendirir. Bu çalışmanın temel sorusu uluslararası çevre hukuku kaynaklarının ekosentrik bir yaklaşımı mı yoksa antroposentrik bir yaklaşımı mı benimsediğidir. Yapılan inceleme sonunda, uluslararası çevre hukukuna antroposentrik bir bakış açısının hakim olduğu gözlemlenmektedir. Her ne kadar uluslararası hukuk kaynaklarında ekosentrik ifadeler yer yer gözlemlense de, bu ifadeler istisnai nitelik taşımaktadır. Çalışma, son yıllarda ortaya çıkan çevre ve iklim krizine rağmen uluslararası çevre hukukunda antroposentrik yaklaşımdan ekosentrik yaklaşıma doğru bir geçiş olmadığını, insanı merkeze alan bir bakış açısının hala geçerli olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler

Ekosentrik, Antroposentrik, Uluslararası çevre hukuku, İnsan, Çevre, Doğa

Abstract

This article aims to analyse international environmental law through two key approaches: the ecocentric and anthropocentric approaches. The article first discusses the objectives and the scopes of these approaches and provides a detailed theoretical framework for each. Under the anthropocentric approach, non-human living or non-living entities are considered to be valuable and significant to the extent that they provide benefits to human beings. On the contrary, the ecocentric approach views the entire ecosystem as a whole, without requiring a direct benefit to human beings. Under the ecocentric approach, non-human living or non-living entities have intrinsic value. This article questions whether international environmental law instruments adopt an ecocentric or an anthropocentric

Hakemli Araştırma Makalesi / **Makale Geliş Tarihi:** 21.04.2025 – **Makale Kabul Tarihi:** 12.06.2025.

Atıf: Ebru DEMİR ‘Ekosentrik ve Antroposentrik Yaklaşımlar Doğrultusunda Uluslararası Çevre Hukukuna Yeniden Bakış’ (2025) 3(2) TRÜHFD 298-320.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, ebrudemir@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2529-3383.

approach. The analysis reveals that an anthropocentric approach predominates in international environmental law. Whereas ecocentric expressions can occasionally be observed in international environmental instruments, they remain exceptions rather than the norm. The article argues that, despite escalating environmental and climate crises in recent years, there has been no shift from an anthropocentric towards an ecocentric approach in international environmental law. A human-centred approach continues to dominate the field.

Keywords

Ecocentric, Anthropocentric, International environmental law, Human, Environment, Nature

GİRİŞ

Eldeki çalışma ekosentrik (çevre merkezli, çevreyi merkeze alan) ve antroposentrik (insan merkezli, insanı merkeze alan) yaklaşımlar doğrultusunda uluslararası çevre hukukunu incelemeyi hedefler. İki yaklaşım hem çevre ve insana hem de hak ve adalet kavramlarına farklı açılardan bakmalarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Ekosentrik yaklaşım özellikle son yıllarda gerek çevresel tahribatın küresel ölçekte kriz boyutuna evrilmesi ile ve gerekse iklim değişikliğinin etkilerinin dünya üzerinde daha net bir şekilde görülmesi ile birlikte akademik literatürde daha çok çalışılmaya başlanmıştır. Ekosentrik yaklaşım, antroposentrik bakış açısı ile düzenlenmiş ulusal, bölgesel ve uluslararası hukukun ne kadar dar kapsamlı olduğunu ve çevre adaleti sağlama hususunda ne kadar başarısız olduğunu öne sürmektedir.

Çalışma ilk olarak ekosentrik ve antroposentrik yaklaşımları tanımlayarak kavramsal çerçeveyi sunar. Ekosentrik ve antroposentrik yaklaşımların hangi konularda farklılaştıkları ve tam olarak neyi amaçladıkları detaylı bir şekilde incelenecektir. Öte yandan bu iki yaklaşımın benzerlikler taşımaları da söz konusudur. İlk bölümde iki yaklaşımın kavramsal çerçevesi çizilecek ve ayrıca literatürümüzde bu alanda daha çok çalışma yapılmasının gerekliliği vurgulanacaktır. İkinci bölümde ise uluslararası çevre hukukuna ve bu hukukun kaynaklarına ekosentrik ve antroposentrik yaklaşımlar ışığında yeniden bakılacaktır. Makale, uluslararası çevre hukukunun, istisnalar dışında, antroposentrik bir yaklaşım üzerine inşa edildiğini öne sürmektedir.

I. EKOSENTRİK VE ANTROPOSENTRİK YAKLAŞIMLAR: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

A. Kavramsal Çerçeve

Antroposentrik yaklaşım temek olarak insana, diğer yaşam formlarından daha fazla haksız ve gerekçesiz bir şekilde önem atfedilmesi şeklinde tanımlanabilir.¹ Ekosentrik yaklaşımın tam olarak doğduğu nokta ise insana atfedilen “haksız ve gerekçesiz” önem argümanıdır. Frederic Megret’in doğru ve yerinde bir şekilde işaret ettiği üzere, “haklara yalnızca insanların sahip olabileceklerine dair anlayış değişirse”, “insan hakları” hukukuna bakış da radikal bir biçimde değişecektir.² İnsan dışındaki canlı türlerinin de haklarının olabileceği şeklinde bir argüman, insanı doğadaki hiyerarşinin tepesine konumlandırmayı reddedecektir.

Öte yandan, antroposentrik yaklaşımın merkeze insanı alması, diğer canlı ve cansız türlerinin bu yaklaşım tarafından tamamen önemsenmediği anlamına gelmemektedir. Antroposentrik bakış açısı ışığında, doğa, çevre ve diğer canlı ve cansız türleri, insanın hayat kalitesine ve sağlığına önemli katkıları bulunan unsurlardır. Antroposentrik bakış açısı hava kirliliğinin insan sağlığına etkilerinden yola çıkarak çevrenin korunmasını gerektirebilmektedir. Yahut denizlerin ve okyanusların kirletilmesi, insanın ait olduğu ekosisteme zarar vereceği için istenmeyen davranışlardır. Dolayısıyla antroposentrik yaklaşımı benimseyenler faydacı bir tavır içindedirler çünkü onlara göre doğa, insanın isteklerini ve ihtiyaçlarını karşıladığı için değerlidir.³

Ekosentrik yaklaşım ise, “insana fayda” şartı aramaksızın doğanın değerli olduğunu öne sürmektedir. Ekosentrik bakış açısı yeryüzündeki ekosistemin, atmosferin, suyun ve karanın, tüm yaşam formları için var oldukları anlayışını benimsemektedir.⁴ Doğanın bir bütün olduğu, tüm yaşam formlarının zamansal ve mekânsal olarak birbiriyle ilişkili olduğu bu yaklaşımın temelidir. Çevre ve çevredeki tüm unsurların içsel değer (intrinsic value) taşıdığı kabul edilir. Dolayısıyla, tüm ekosistemin merkezinde insan bulunmaz ve doğa, insana hizmet ettiği ölçüde

¹ Patrick Curry, *Ecological Ethics: An Introduction* (Polity Press 2011) 55.

² Frederic Megret, ‘The Anthropocentrism of Human Rights’ in Vincent Chapeaux, Frederic Megret ve Usha Natarajan (eds), *The Routledge Handbook of International Law and Anthropocentrism* (Routledge 2023) 35-60.

³ S. C. G. Thompson ve M. A. Barton, ‘Ecocentric and Anthropocentric Attitudes toward the Environment’, (1994) 14 *Journal of Environmental Psychology* 149, 150.

⁴ Joe Gray, Ian Whyte ve Patrick Curry, ‘Ecocentrism: What it means and what it implies’, (2018) 1(2) *Ecological Citizen* 130, 130.

değer kazanmaz. Ekosistemi, atmosferi, denizi yahut karayı korumanın amacı insanın yaşamını refah ve sağlık içinde sürdürmesi değildir. İnsan ekosistemin bir parçasıdır ve tüm ekosistemle uyum içinde hareket etmek durumundadır.⁵

B. İki Yaklaşımın Farklılıkları

Antroposentrik yaklaşım ve ekosentrik yaklaşım birbirinin zıddı olarak konumlandırılmıştır. Antroposentrik yaklaşımın ortaya çıkışı daha erkendir ve ekosentrik yaklaşım esas olarak antroposentrik yaklaşıma karşı bir tepki olarak doğmuştur.⁶ Her iki yaklaşımın merkeze aldıkları canlı yahut cansız türleri farklıdır ve bu farklılık, hak, hukuk ve adalet gibi temel kavramları şekillendiren bir durum yaratmaktadır. Evrene, doğaya ve canlı yahut cansız türlerine bakıştaki farklılık, hukuk, politika, ekonomi gibi alanlarda önemli sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin hukuk alanında, temel hak ve özgürlüklerle donatılmış aktörün yahut aktörlerin kimler (yahut neler) olduğu ve bu aktörlerin hak ve özgürlüklerinin sınırları bu iki yaklaşımdan hangisinin benimsendiğine göre değişiklik gösterebilecektir. Benzer şekilde, canlı ve cansız türler arasındaki ilişkinin düzenlenmesi ve bu ilişkide korunacak yahut gözetilecek prensipler ve değerler hangi yaklaşımın ışığında bu konuların dikkate alındığına göre değişecektir.

Ekosentrik yaklaşım özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası daha çok tartışılmaya ve anlaşılmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın hem çevre hem de insan üzerinde yaratmış olduğu tahribat ve sonrasında sanayileşmenin daha önce görülmemiş biçimde hız kazanması çevrenin öneminin daha iyi anlaşılmasıyla sonuçlanmıştır.⁷ Ayrıca, iklim krizinin son yıllarda, başta Birleşmiş Milletler çatısı altında 1988 yılında kurulan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change) tarafından, bilimsel bir gerçeklik olarak tanınmasıyla çevreye bakışta önemli dönüşümler yaşanmıştır. Çevrenin korunmasının, diğer temel hak ve özgürlüklerle sıkı sıkıya ilişkili olduğu son yıllarda daha çok vurgulanmaya başlamıştır.⁸ Bu noktada çevresel tahribatın, ekonomik ve teknoloji gelişmelerin “doğal bir sonucu” olduğu ileri sürülebilir. Ekosentrik yaklaşım bu görüşü reddeder ve çevreye verilen

⁵ Mark J. McDonnell ve Steward T. A. Pickett, *Humans as Components of Ecosystems: The Ecology of Subtle Human Effects and Populated Areas* (Springer 1993).

⁶ Teea Kortetmäki, 'Anthropocentrism versus Ecocentrism Revisited: Theoretical Confusion and Practical Conclusions', (2013) 14(1) *SATS* 21.

⁷ Marie-Catherine Petersmann, 'Narcissus' Reflection in the Lake: Untold Narratives in Environmental Law beyond the Anthropocentric Frame', (2018) 30(2) *Journal of Environmental Law* 235, 241.

⁸ Dinah Shelton, 'Human Rights and the Environment: Jurisprudence of Human Rights Bodies' (Joint UNEP-OHCHR Expert Seminar, Geneva 2002).

zararın kültürel ve kurumsal temellere dayandığını işaret eder.⁹ Bu açıdan bakıldığında ekosentrik yaklaşım, salt çevre hakkının çok ötesinde bir anlayışı benimsemektedir. Çevre hakkının nasıl tanımlandığı ve çevre hakkının nasıl düzenlenip korunacağı ekosentrik bakış açısıyla kökten değişebilecektir.

İki yaklaşım arasındaki en önemli fark antroposentrik yaklaşımın insanı doğadan ayırması ve onu çevre ve ekosistemin merkezine yerleştirmesidir.¹⁰ Perera'ya göre Afrika'daki vahşi yaşamın avlanma nedeniyle bozulması yahut insan aktiviteleri nedeniyle Bengal kaplanlarının soyunun tükenmekte olması, ekosentrik yaklaşımı benimseyenlerde büyük endişe yaratmaktadır. Antroposentrik yaklaşım ise bu durumları başlı başına bir tehlike yahut tehdit olarak görmemektedir. Bu tür olaylar, ancak ve ancak insanı etkilediği takdirde “önemli” olarak addedileceklerdir. İnsanın varlığına, sağlık hakkına ve temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına herhangi bir etki olmaması halinde, vahşi yaşamın bozulması yahut bazı hayvanların neslinin tükenmesi önemli değildir.¹¹ Antroposentrik bir bakış açısı ışığında “insan dışındaki dünya”, ya bir tehdit ya bir meta yahut da yararlanılması gereken bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.¹² Bir nehrin, bir ormanın yahut bir hayvanın kendine içkin bir değeri bulunmamaktadır. Nehirler, ormanlar yahut hayvanlar insanın kaynak olarak kullanması ve maksimum ölçüde yararlanması için vardır. İnsan dışındaki canlı yahut cansız varlıklar insana fayda sağladıkları ölçüde değerli ve önemli hale gelirler. Hukuk ise insan dışındaki dünyanın insan için önemli olup olmadığını yahut ne derece önemli olduğunu tespit etmek için vardır.

C. Ekosentrik Yaklaşımın Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası İctihatta Doğuşu

Son yıllarda insan dışındaki canlı ve cansız varlıkların da haklarının olması gerektiği konusunda önemli adımlar atılmaktadır. Bunlardan en önemlisi Yeni Zelanda'nın 2017 tarihinde kabul ettiği Te Awa Tupua Kanunu'dur. Bu kanun ile birlikte Yeni Zelanda'da bulunan Whanganui Nehri'ne çeşitli haklar verilmiştir. Kanuna göre, Whanganui nehri, canlı ve bütünsel bir karaktere sahip olması nedeniyle “tüzel kişi” niteliği kazanmaktadır.¹³ Maori yerel halkı ile özdeşleşmiş olan bu nehir ticari amaçlarla kullanılamayacaktır. Benzer şekilde kanun,

⁹ Andrew John Hoffman ve Lloyd Sandelans, ‘Getting Right with Nature’, (2005) 18(2) *Organization and Environment* 141, 142.

¹⁰ Ramindu Perera, ‘Environmental Destruction during Armed Conflict, Anthropocentrism-Ecocentrism Divide and Defining Ecocide’, (2023) 4 *Asia Pacific Journal of International Humanitarian Law* 1, 7.

¹¹ ibid 7.

¹² Megret (n 2) 41.

¹³ Miriama Cribb, Elizabeth Macpherson ve Axel Borchgrevink, ‘Beyond Legal Personhood for the Whanganui River: Collaboration and Pluralism in Implementing the Te Awa Tupua Act’, (2024) *International Journal of Human Rights*, Erken Görünüm, DOI.org/10.1080/13642987.2024.2314532.

nehre zarar veren her türlü eylemi yasaklamakta ve nehri ilgilendiren projeler için Maori halkına danışma şartı getirmektedir. Bunun altında yatan temel neden ise Maori halkı ile Whanganui nehrinin bir bütün olarak değerlendirilmesi ve Maori halkının değerlerinin, inançlarının ve kısaca tüm varlığının nehrin varlığı ile bütünleşmiş olduğu inancıdır.¹⁴

İnsan hakları ile insan dışındaki canlıların haklarının çatıştığı durumlara örnek bir diğer dava Amerika Birleşik Devletleri'nde görülen Happy davasıdır. Bu davada Happy 1970'li yılların başından beri New York'taki bir hayvanat bahçesinde tutulan bir fildir. Happy'nin hayvanat bahçesinde tutulmasına karşı açılan dava New York Temyiz Mahkemesi (New York Court of Appeals) tarafından *habeas corpus*¹⁵ ilkesinin yerine getirilemeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Dava her ne kadar başarıya ulaşmamış olsa da, insan dışı varlıkların yalnızca insana yarar sağlamak için var olmadıkları hususunda önemli bir farkındalık yaratmıştır.¹⁶ İlginç bir şekilde, benzer bir dava Arjantin'de görülmüş ve Cecilia isimli bir şempanzenin hayvanat bahçesinden salınmasına karar verilmiştir.¹⁷ 2017 yılında Arjantin'de Cecilia isimli şempanzenin serbest bırakılması için dava açılmış ve bu dava sonucunda Arjantinli hakimler *habeas corpus* ilkesinin gerekli olmadığına hükmetmişlerdir. Hakimlere göre, insan dışındaki türlerin gelişme hakları yahut ait oldukları habitatta yaşama hakları söz konusu olduğunda *habeas corpus* şartı gözetilmesi gerekmemektedir.¹⁸

Ekosentrik ve antroposentrik yaklaşımlar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları üzerinden daha iyi anlaşılabilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yargı organı olarak Sözleşme'de yer alan hak ve hürriyetlerin taraf devletlerdeki uygulamalarını denetlemektedir. Sözleşme, çoğunlukla kişisel ve siyasal hakları korumakta ve çevrenin korunmasına ilişkin bir madde ihtiva etmemektedir.¹⁹ Ancak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Sözleşme'de yer alan hak ve hürriyetler ile çevre hakkının yakın ilişkisi üzerinden

¹⁴ Matthias Kramm, 'When a River Becomes a Person', (2020) 21(4) *Journal of Human Development and Capabilities* 307, 308.

¹⁵ Kişinin mahkemenin huzuruna çıkma hakkı şeklinde özetlenebilir.

¹⁶ Lawrence Wright, 'The Elephant in the Courtroom' *The New Yorker* (New York, 28 Şubat 2022) <<https://www.newyorker.com/magazine/2022/03/07/the-elephant-in-the-courtroom>> Erişim Tarihi 21.04.2025.

¹⁷ Macarena Montes Franceschini, 'Animal Personhood: The Quest for Recognition', (2021) 17 *Animal and Natural Resource Law Review* 93, 93.

¹⁸ Sacha Bourgeois-Gironde, 'Nature in the Law: An Evolution from Environmental Law to Legal Ecocentrism' in W. Zaluski ve diğerleri (eds), *Research Handbook on Legal Evolution* (Edward Elgar 2024) 239.

¹⁹ Roderic O'Gorman, 'The ECHR, the EU and the Weakness of Social Rights Protection at the European Level', (2011) 12(10) *German Law Journal* 1833, 1833.

çevrenin korunmasına ilişkin önemli bir içtihat geliştirmiştir.²⁰ Her ne kadar Mahkeme'nin çevre hukukuna ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına katkısı reddedilemez olsa da, Mahkeme antroposentrik yaklaşımla hareket etmektedir. İtalya'nın aleyhine karara bağlanmış olan 2012 tarihli *Di Sarno ve diğerleri*²¹ davası antroposentrik yaklaşıma yerinde bir örnektir. *Di Sarno ve diğerleri* davasında başvuru sahipleri, Campania bölgesindeki çöp dökme alanının yaratmış olduğu kirliliği Mahkeme'ye taşımışlardır. Bölgedeki kirlilik, İtalyan Hükümeti'nin 1994 yılından 2009 yılına kadar “olağanüstü hal” ilan etmesine yol açacak kadar şiddetlidir. Bölgede yaşamını sürdüren başvuru sahipleri, kirliliğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin sekizinci maddesi (aile ve özel hayata saygı hakkı) çerçevesinde korunan hak ve hürriyetlerini engellediğini ileri sürmüşlerdir. Davayı inceleyen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru sahiplerinin iddialarını araştırmak ve bu iddiaların temellerinin olup olmadığını saptamak için başvuru sahiplerinin sağlık raporlarını incelemeye almıştır. Başvuru sahipleri iddialarını desteklemek amacıyla, kirliliğin, sağlıklarını tehdit eden ciddi hastalıklara (kanser gibi) sebep olma riskini gösteren bilimsel raporları başvurularına eklemişlerdir. Mahkeme incelemesi sonucunda Sözleşme'nin sekizinci maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, on yılı aşkın bir sürede oluşmuş çöp atık alanının başlı başına bir sorun teşkil etmemesidir. Başka bir deyişle, ortaya çıkan kirlilik, koku, zehirli gazlar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi için bir hak ihlali oluşturmamaktadır. Mahkeme'nin bu krize müdahalesi ancak ve ancak krizin insana “ulaşması” ve insana zararının somut bir şekilde ortaya çıkması ile mümkün olmuştur.²² Dolayısıyla Mahkeme antroposentrik ve bireyseli (individualistic) bir bakış açısıyla hareket etmektedir.²³

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, birçok davada kendisinin altını çizdiği üzere, *actio popularis* (halk adına aksiyon alınan) davaları kabul edilebilirlik koşullarına aykırı kabul etmektedir (örneğin *Le Mailloux* davası²⁴). Her ne kadar bu *actio popularis* yasağının özellikle 2024 yılında görülen ilk iklim davası olan *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve diğerleri*²⁵ ile

²⁰ Loukis Loucaides, ‘Environmental Protection through the Jurisprudence of the European Convention on Human Rights’, (2005) 75(1) *British Yearbook of International Law* 249, 249.

²¹ *Di Sarno and others v Italy* ECHR 30765/08.

²² Jelena Ristić, ‘Environmental Protection from a Human Rights Perspective: “Green” Cases of the European Court of Human Rights’ (International Scientific Conference, Skopje 2022) 101.

²³ Corina Heri, ‘Climate Change before the European Court of Human Rights: Capturing Risk, Ill-Treatment and Vulnerability’, (2022) 33(3) *European Journal of International Law* 925, 937.

²⁴ *Le Mailloux v France* ECHR 18108/20.

²⁵ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and others v Switzerland* ECHR 53600/20

esnediğini iddia eden radikal görüşler bulunsa da,²⁶ *Verein* davasının istisnai bir özellik taşıdığını ileri sürmek daha makul bir yorum olacaktır. Bunun nedeni ise Mahkeme'nin bir "insan hakları" mahkemesi olması ve uygulamada da bireyi merkeze alan ve bireye zarar "ulaşana" kadar çevreye verilen tahribatı bir ihlal olarak değerlendirmeyen kararlarıdır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi için *actio popularis* davalar her ne kadar istisnai olsa da, uluslararası çevre hukukunda *actio popularis* niteliği taşıyan kararlar mevcuttur. Bunlara verilebilecek en önemli örneklerden biri Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nin (International Tribunal for the Law of the Sea - ITLOS) 2011 yılında vermiş olduğu "*sponsor devletlerin Bölge'deki madencilik faaliyetlerine, yükümlülük ve sorumluluklarına*" ilişkin danışma görüşüdür. 2010 yılında Nauru Cumhuriyeti'nin getirdiği öneri ile, ITLOS'un bir dairesi olan Uluslararası Deniz yatağı Dairesi'nden (International Seabed Authority - ISA) "ulusal yargı yetkisinin dışında kalan deniz yatağı alanlarının, diğer ismiyle Bölge (the Area) korunması" hususunda danışma görüşü istenmiştir.²⁷ Uluslararası Deniz yatağı Dairesi, açık denizlerin ve Bölge'nin üzerinde tüm devletlerin tazminat talep etme haklarının bulunduğunu görüşünde ifade etmiştir.²⁸ Dolayısıyla bu alanlar tüm insanlığın ortak mirası olarak değerlendirildiği için tüm devletlere dava açma ve tazminat talep etme hakkı tanınmıştır. Danışma görüşü bu açıdan *actio popularis* bir nitelik taşımaktadır.

Konuyla ilgili olarak Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) yaklaşımının da altını çizmek gerekmektedir. UAD, 1966 tarihinde vermiş olduğu Güney Batı Afrika kararında uluslararası hukukta *actio popularis*'i açık bir şekilde reddetmiştir.²⁹ Ancak 1997 tarihindeki Gabcikovo-Nagymaros kararında UAD'ın yaklaşım değişikliğine gittiği görülmektedir. Tuna Nehri üzerinde sınır aşan bir baraj projesine ilişkin bu davada UAD, biyolojik çeşitliliğin korunmasının uluslararası hukukun gelişmekte olan bir prensibi olduğunu belirtmiş ve tüm devletlerin bu prensibi dikkate alarak insanlığın ortak mirası olan çevreyi korumaları

²⁶ Leonard Besselink, 'The Actio Popularis in 'Verein KlimaSeniorinnen Schweiz': Climate Jurisprudence between Strasbourg and The Hague' (*Amsterdam Center on the Legal Professions and Access to Justice Blog*, 29 Nisan 2024) <<https://aclpa.uva.nl/en/content/news/2024/04/blog-leonard-besselink.html?cb>> Erişim Tarihi 3 Mayıs 2025.

²⁷ Carlos A. Cruz Carrillo, 'The Role of Advisory Opinions in Addressing Public Interest Issues' in Justine Bendel and Yusra Suedi (eds), *Public Interest Litigation in International Law* (Routledge 2024) 186.

²⁸ International Tribunal for the Law of the Sea, 'Responsibilities and Obligations of States Sponsoring and Entities with Respect to Activities in the Area (Request for Advisory Opinion Submitted to the Seabed Disputes Chamber)' <https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no_17/17_adv_op_010211_en.pdf> Erişim Tarihi 26 Mayıs 2025.

²⁹ Bingyu Liu, 'Pros and Cons of the Obligation to Conserve Biodiversity as Obligation *Erga Omnes*', (2014) 6(2) *International Review of Social Sciences and Humanities* 264, 266.

gerektiğini ifade etmiştir.³⁰ Buradan hareketle, uluslararası çevre hukukunun gelişimi ile birlikte UAD’ın actio popularis davalara ilişkin bakış açısının farklılaştığı öne sürülebilir.

Antroposentrik yaklaşım, diğer tüm canlı ve cansız varlıkların “hakları” ve faydaları pahasına, insanı merkeze almaktadır. Ekosentrik ve antroposentrik yaklaşım arasındaki farklılık, diğer canlı ve cansız varlıkların kendilerine içkin değerlerinin olup olmadığı noktasında yatmaktadır.³¹ Öte yandan literatürde antroposentrik yaklaşıma ilişkin önemli bir tartışma konusu mevcuttur: antroposentrik yaklaşım hangi insan(lar)ı merkeze almaktadır? Her ne kadar antroposentrik yaklaşım, insanların merkeze alındıkları bir yaklaşım olarak tanımlansa ve kabul edilse dahi, bu yaklaşımın tüm insanları eşit bir biçimde merkeze almadığına yönelik önemli tespitler bulunmaktadır. Örneğin, Laýna Droz, antroposentrik yaklaşımın çocukları, kadınları, yaşlıları yahut engellileri de merkeze aldığına şüphe ile yaklaştığını ifade etmiştir.³² Eleştirel bakan araştırmacılar, antroposentrik yaklaşımın hangi insanların merkeze konulduğu konusunu cevaplamakta yetersiz kaldığını belirtmişlerdir. Örneğin Eccy de Jonge, çevreye karşı bakışı açıklamada insan/doğa ayırımına dayanan antroposentrik ve ekosentrik bakış açılarını dar olmakla suçlamıştır.³³ De Jonge’ye göre, insanın doğa karşısında hiyerarşik olarak yukarıda bulunduğunu öne süren sığ yaklaşım, farklı insan grupları arasındaki mücadelenin varlığını görünmez kılmaktadır.³⁴

David W. Kidner ise antroposentrik yaklaşımın zaten en başından beri insanı merkeze almamakta olduğunu ve daha ziyade hem insanın hem de doğanın “içinde çözüldüğü” bir ekonomik sistemi ifade ettiğini ileri sürmüştür.³⁵ Ramachandra Guha, içinde bulunduğumuz çevre ve iklim krizi için antroposentrik yaklaşımı suçlamanın bir “aldatmaca” olduğunu ileri sürmüştür.³⁶ Gerçek “suçlunun” içinde bulunduğumuz küresel ekonomik sistem olduğu pek çok

³⁰ ibid 265.

³¹ Helena Kopnina ve diğerleri, ‘Anthropocentrism: More than Just a Misunderstood Problem’, (2018) 31 *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 107, 109.

³² Laýna Droz, ‘Anthropocentrism as the Scapegoat of the Environmental Crisis: A Review’, (2022) 22 *Ethics in Science and Environmental Politics* 25, 30.

³³ Eccy De Jonge, ‘An Alternative to Anthropocentrism: Deep Ecology and the Metaphysical Turn’ in Rob Boddice (ed.), *Anthropocentrism: Humans, Animals, Environments* (Brill 2011) 309.

³⁴ ibid 309.

³⁵ David W. Kidner, ‘Why “Anthropocentrism” is not Anthropocentric’, (2014) 38(4) *Dialectical Anthropology* 465, 469.

³⁶ Ramachandra Guha, ‘Radical American Environmentalism and Wilderness Preservation: A Third World Critique’, (1989) 11(1) *Environmental Ethics* 71, 71.

araştırmacı tarafından işaret edilmiştir. Kimi yazarlar antroposentrik yaklaşımın kapitalizmi,³⁷ kimi yazarlar endüstri merkeziliği,³⁸ kimileri ise eril merkeziliği (androcentrism)³⁹ maskeleyişini belirtmişlerdir.

Özetle, antroposentrik yaklaşımın tüm insanları eşit şekilde merkeze almadığının altı çizilmelidir. Yalnızca “bazı gruplar” merkeze alınmaya layık görülmektedir. “Çevre yararı mı yoksa insan yararı mı?” çıkmazında, sadece bazı grupların yararına odaklanılmakta ve bu yarar, tüm insanların yararımı gibi bir yanılgı yaratılmaktadır. Bir sonraki bölümde uluslararası çevre hukukuna ve bu hukukun kaynaklarına ekosentrik ve antroposentrik yaklaşımlar ışığında yeniden bakılacaktır. Her ne kadar ekosentrik ve antroposentrik yaklaşımlar özellikle son yıllarda literatürde karşımıza sıkça çıkan konular olsa da, bu tartışmaların hukuk alanına taşınması çok geç olmuştur. Literatürümüzde de bu iki yaklaşımı tartışan akademik çalışma sayısı oldukça azdır.⁴⁰

II. ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKU EKOSENTRİK Mİ ANTROPOSENTRİK Mİ: KAYNAKLAR ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

A. Uluslararası Çevre Hukukuna Bakış: Çevre mi Kalkınma mı?

Uluslararası çevre hukuku, uluslararası hukukun en genç alanlarından biridir. Çevreye ilişkin kaygıların öne çıkması ve bu kaygıların sonucunda devletler nezdinde adımlar atılması geç olmuştur. Uluslararası çevre hukuku, devletler tarafından sıkça ekonomik gelişmenin önündeki bir engel olarak değerlendirilmiştir. Devletler, “ekonomik kalkınma mı yoksa çevrenin korunması mı?” şeklinde bir çıkmazda kendilerini bulma korkusuyla, çevre alanında

³⁷ Anne Fremaux, *After the Anthropocene: Green Republicanism in a Post-Capitalist World* (Springer 2019); Roldan Muradian ve Erik Gomez-Baggethun, ‘Beyond Ecosystem Services and Nature’s Contributions: Is it time to Leave Utilitarian Environmentalism Behind?’, (2021) 185 *Ecological Economics* 1, 1.

³⁸ Eleanor Shoreman-Ouimet ve Helen Kopnina, *Culture and Conservation: Beyond Anthropocentrism* (Routledge 2016); Kidner (n 35) 469.

³⁹ Val Plumwood, ‘Androcentrism and Anthrocentrism: Parallels and Politics’, (1996) 1(2) *Ethics and the Environment* 119, 120; Karen J. Warren, *Ecofeminist Philosophy: A Western perspective on what it is and why it matters* (Rowman & Littlefield 2000) 10.

⁴⁰ Ümit Feyzioğlu ve Kerim Çınar, ‘Çevrecilik ve Siyasal Ekoloji Üzerine Ontolojik ve Epistemolojik bir Mukayese’, (2023) 5(1) *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1, 1; Mehmet Emin Güven, ‘Ekolojizm ve Eleştirileri: İdeolojiler Üzerinden bir Mukayese’, (2024) 26(2) *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 833, 833; Gonca Kuru, ‘Doğanın Hak Öznesi olarak Kabulü’, (2024) 30(1) *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 70, 70; Kutluhan Bozkurt ve Elif Naz Nemec, ‘Advancing Ecocide in International Law: A Potential Legal Tool for Safeguarding Endangered Species Amidst Climate Change’, (2024) 15(2) *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 350, 350.

bağlayıcı sözleşmeler yaratmamayı tercih etmişlerdir.⁴¹ Bilhassa gelişmekte olan devletler, uluslararası çevre hukuk ve prensiplerinin ekonomik kalkınma süreçlerini sekteye uğratmasına karşı çıkmışlardır.⁴²

Gelişmekte olan devletlere göre, şu anki gelişmiş devletlerin kalkınma dönemlerinde uluslararası çevre hukuk ve prensiplerinin mevcut olmaması bu devletlerin hiçbir kısıtlama altında olmadan kalkınma süreçlerini tamamlamalarıyla sonuçlanmıştır. Gelişmekte olan devletler bu durumun kendileri için geçerli olmadığını ve bu nedenle ekonomik kalkınma yolunda çevreyi koruma “engeline” takıldıklarını sıklıkla ifade etmektedirler.⁴³ Örneğin Pakistan ekonomik kalkınmanın erken aşamalarında çevresel tahribatın ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁴ Sahra altı Afrika’da yer alan devletler de, benzer şekilde, ekonomik kalkınma ve çevreyi koruma hedeflerini birlikte gerçekleştirmenin zor olduğunu belirtmektedirler.⁴⁵ Buna ek olarak ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için karbondioksit salınımının ve ormansızlaştırmanın gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar.⁴⁶

Uluslararası çevre hukuku, devletlerin çevreye bakışlarından ayrı düşünülemeyecek bir konumdadır. Devletlerin çevreye bakışları ve çevrenin korunmasını hem ulusal hem de uluslararası politikada nereye konumlandıkları, bu hukuk dalının gelişiminde hayati öneme sahiptir. Tam da bu nedenden ötürü, ekosentrik araştırmacılarda uluslararası çevre hukukuna eleştirel bir bakış açısı mevcuttur. Ekosentrik araştırmacılar⁴⁷, çevre hukukunun hiçbir zaman çevreyi merkeze alacak derecede radikal bir yaklaşım benimsemeyeceğini çünkü bu hukuk dalının doğrudan problemleri sistemin bir parçası olduğunu savunmuşlardır.⁴⁸ Benzer şekilde

⁴¹ Pascale Combes Motel ve diğerleri, ‘Explorations in the Environment-Development Dilemma’, (2014) 57 *Environmental and Resource Economics* 479; Raul R. Cordero, Pedro Roth ve Luis Da Silva, ‘Economic Growth or Environmental Protection?: The False Dilemma of the Latin-American Countries’, (2005) 8(4) *Environmental Science and Policy* 392, 394.

⁴² M. Kamal Uddin, ‘Climate Change and Global Environmental Politics: North-South Divide’, (2017) 47(3-4) *Environmental Policy and Law* 106, 106.

⁴³ Michael Redclift ve Colin Sage, ‘Global Environmental Change and Global Inequality: North/South Perspectives’, (1998) 13(4) *International Sociology* 499; Uddin (n 42) 106.

⁴⁴ Azra Khan, Sadia Safdar ve Haris Nadeem, ‘Decomposing the Effect of Trade on Environment: A Case Study of Pakistan’, (2023) 30(2) *Environmental Science and Pollution Research* 3817.

⁴⁵ Daaki Sadat Ssekibaala, Muhammad Irwan Ariffin ve Jarita Duasa, ‘Economic Growth, International Trade, and Environmental Degradation in Sub-Saharan Africa’, (2022) 24(4) *Journal of Economics and Development* 293.

⁴⁶ ibid.

⁴⁷ Örneğin, Peter D. Burdon, *Earth Jurisprudence: Private Property and the Environment* (Routledge 2015); David R. Boyd, *The Rights of Nature: A Legal Revolution that Could Save the World* (ECW press 2017); Cormac Cullinan, *Wild Law: A Manifesto for Earth Justice* (Chelsea Green Publishing 2011).

⁴⁸ Michael M’Gonigle ve Louise Takeda, ‘The Liberal Limits of Environmental Law: A Green Legal Critique’, (2013) 30(3) *Pace Environmental Law Review* 1005, 1005.

çevre hukukunun, liberal dünyada, doğayı yalnızca bir meta olarak gördüğüne ilişkin yorumlar mevcuttur.⁴⁹ Ancak, Vito de Lucia'nın dikkat çektiği üzere, uluslararası çevre hukukunun antroposentrik yapısı bir neden değil sonuçtur.⁵⁰ Başka bir deyişle, uluslararası çevre hukuku tarihsel bir sürecin çıktısıdır ve bu nedenle bir “günah keçisi”nden ziyade, devletlerin çevreye ilişkin bakış açılarını yansıtan bir ayna gibi değerlendirilmelidir. Dolayısıyla aşağıda incelenecek olan uluslararası çevre hukukunun kaynakları bu minvalde değerlendirilmelidir.

B. Uluslararası Çevre Hukukunda Antroposentrik Yaklaşımın Derin İzleri

Uluslararası çevre hukuku yumuşak hukuk (soft law) olarak adlandırılan, hukuken bağlayıcılığı olmayan enstrümanlar aracılığıyla gelişim göstermektedir. Devletlerin bu alanda kendilerini bağlayıcı adımlar atmaktan kaçınmaları sonucunda, bu alanda ekseriyetle bağlayıcı olmayan hukuk enstrümanları (deklarasyon, kararname, şart) karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası çevre hukukunun normatif anlamda başlangıcı 1972 tarihli Stockholm İnsan ve Çevre Konferansı Deklarasyonu⁵¹ (kısaca Stockholm Deklarasyonu) olarak kabul edilir. Stockholm Deklarasyonu antroposentrik bakış açısının tezahürüne yerinde bir örnektir. Deklarasyon'un ikinci prensibine göre, “hava, su, toprak, bitki ve diğer canlılar gibi doğal kaynakları ve özellikle doğal ekosistemlerin özgün örnekleri, bugünkü ve gelecek kuşaklar için (...) korunmalıdır.” Louis J. Kotze ve Duncan French'e göre, bu ifadeler ekosentrik yaklaşımdan uzak bir şekilde düzenlenmişlerdir.⁵² Söz konusu prensibe göre, tüm canlı ve cansız varlıklar şu anki ve gelecekteki kuşakların yararı için korunmalıdır. Deklarasyon'da doğanın kendine içkin değeri ve insana yarar sağlamasa da önemli olduğuna ilişkin bir bakış açısı mevcut değildir. Deklarasyon'un tamamında geçerli olan bakış açısı, çevrenin, yalnızca çevre olduğu için değil (*environment qua environment*), insanın yaşam alanı olduğu için değerli olduğudur.⁵³

⁴⁹ Vito De Lucia, 'Beyond Anthropocentrism and Ecocentrism: A Biopolitical Reading of Environmental Law', (2017) 8(2) *Journal of Human Rights and the Environment* 181, 201.

⁵⁰ Vito De Lucia, 'Anthropocentrism and International Environmental Law' in Vincent Chapeaux, Frederic Megret ve Usha Natarajan (eds), *The Routledge Handbook of International Law and Anthropocentrism* (Routledge 2023) 85.

⁵¹ Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan ve Çevre Konferansı Deklarasyonu 1972, <https://www.ipcc.ch/apps/njlite/srex/njlite_download.php?id=6471> Erişim Tarihi 21.04.2025.

⁵² Louis J. Kotze ve Duncan French, 'The Anthropocentric Ontology of International Environmental Law and the Sustainable Development Goals: Towards and Ecocentric Rule of Law in the Anthropocene', (2018) 7(1) *Global Journal of Comparative Law* 5, 18.

⁵³ Rebecca Bratspies, "In Countless Ways and On an Unprecedented Scale": Reflections on the Stockholm Declaration at 50', (2022) 50 *Georgia Journal of International and Comparative Law* 754, 760.

1982 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu önemli bir kararname kabul etmiştir: Dünya Doğa Şartı⁵⁴ (World Charter for Nature). Dünya Doğa Şartı, Demokratik Kongo Cumhuriyeti başta olmak üzere gelişmekte olan devletlerin inisiyatifiyle ortaya çıkmış bağlayıcı olmayan bir belgedir.⁵⁵ Şart'taki birinci prensibe göre, doğaya saygı duyulmalı ve doğanın tüm elementleri korunmalıdır. Üçüncü prensip, soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan türlere yönelik özel bir hassasiyetin gerekli olduğunun altını çizmektedir. Onuncu prensip doğal kaynakların tüketimine yönelik bir prensiptir. Bu prensip, doğal kaynaklar tüketilirken israfa kaçılmamasını, gelecek nesillerin de bu kaynaklardan yararlanabilmesinin sağlanmasını ve ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelinmesi gerektiğini ifade etmektedir. Mevcut uluslararası çevre hukukuna ilişkin düzenlemeler arasında Dünya Doğa Şartı, ekosentrik bir bakış açısının en yoğun gözlemlendiği istisnai bir belgedir.⁵⁶ Bazı araştırmacılar, Dünya Doğa Şartı'ndaki ekosentrik bakış açısının nedenini, gelişmekte olan devletlerin sürecin liderliğini yürütmesiyle açıklamışlardır.⁵⁷

Uluslararası çevre hukukunda bir diğer önemli dönüm noktası olan Brundtland Raporu⁵⁸ takip etmiştir. 1987 tarihli Brundtland Raporu, Birleşmiş Milletler destekli Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (World Commission on Environment and Development) tarafından ve Gro Harlem Brundtland isimli Norveçli bir diplomat öncülüğünde düzenlenmiştir. Rapor temel olarak küresel, ulusal ve yerel ölçekteki ekonomik kalkınma planlarının, içinde bulunduğumuz gezegenin ihtiyaçlarını dikkate alarak gerçekleştirilmesi gerektiğini işaret etmektedir. Rapor, ekonomik kalkınma hedefi ile ekolojik dengenin korunması hedefinin birbiriyle çatışan hedefler olduklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Öte yandan, Rapor'un eleştirildiği noktalar da bulunmaktadır. Örneğin, Rapor'un yerelden küresele uzanan kalkınma mekanizmaları arasındaki güç dengelerini dikkate almadığı belirtilmiştir.⁵⁹ Ayrıca, insanlığın,

⁵⁴ Birleşmiş Milletler Dünya Doğa Şartı 1982, <<https://digitallibrary.un.org/record/39295?ln=en&v=pdf>> Erişim Tarihi 21.04.2025.

⁵⁵ Harold W. Wood, 'The United Nations World Charter for Nature: The Developing Nations' Initiative to Establish Protections for the Environment', (1985) 12 *Ecology Law Quarterly* 977, 977.

⁵⁶ Hendrik Schoukens, 'Rights of Nature in the European Union: Contemplating the Operationalization of an Eco-Centric Concept in an Anthropocentric Environment?' in Joana Castro Pereira ve Andre Saramago (eds), *Non-Human Nature in World Politics: Theory and Practice* (Springer 2020) 207.

⁵⁷ Wood (n 55) 977.

⁵⁸ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (kısaca Brundtland Raporu), <<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>> Erişim Tarihi 21.04.2025.

⁵⁹ Sharachchandra M. Lele, 'Sustainable Development: A Critical Review', (1991) 19(6) *World Development* 607, 607.

“kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sürdürülebilir kalkınma” sağlamaları gerektiğinin altını çizen yirmi yedinci paragraf antroposentrik olmakla eleştirilmiştir.⁶⁰

Brundtland Raporu’ndan sonra devletleri çevreye ilişkin endişelerle bir araya getiren bir sonraki düzenleme 1992 tarihli Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu⁶¹ (kısaca Rio Deklarasyonu)’dur. Stockholm’den Rio’ya kadar 20 yıl geçmesine ve çevre tahribatının daha vahim bir boyuta ulaşmasına rağmen, uluslararası çevre hukukundaki antroposentrik yaklaşım Rio ile daha da derinleştirmiştir. Bu deklarasyonun birinci prensibine göre “[i]nsan, sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde bulunmaktadır.” İkinci prensip ise devletlerin “kendi kaynaklarını kullanma hususunda egemenlik hakkına” sahip olduklarını ifade etmektedir. Rio, adından da anlaşılacağı üzere, devletlerin kalkınma hakkını Stockholm’e kıyasla daha fazla ön plana çıkarmıştır. Üçüncü prensip, devletlerin, şimdiki ve gelecek nesillerin çıkarını korumak için, kalkınma hakkına sahip olduklarını vurgulamaktadır.

C. Uluslararası Çevre Hukukunda Ekosentrik Yaklaşımın Ayak Sesleri

Uluslararası çevre hukukundaki bazı belgelerde ekosentrik yaklaşımın izleri de sürülebilmektedir. 1992 tarihli Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi⁶² bu belgelere örnek verilebilir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’nin Giriş kısmında “biyolojik çeşitliliğin kendine içkin değeri”nin olduğu vurgulanmıştır. Ancak uluslararası çevre hukukunda “antroposentrik yaklaşımdan ekosentrik yaklaşıma geçiş” gibi bir süreç söz konusu değildir. Dolayısıyla, aynı belgede dahi ekosentrik ve antroposentrik bakış açıları birlikte yer alabilmektedir. Nitekim Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’nin ikinci maddesinde “biyolojik kaynak” kavramı, “insanın şimdi yahut gelecekte kullanacağı biyolojik unsurlar” şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla biyolojik kaynaklar ve çeşitlilik, insanın kullanımına tahsis edilmiş ve temel yararlanıcı olarak insan tekrar merkeze yerleştirilmiştir.

2002 tarihli Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Deklarasyonu⁶³ da uluslararası çevre hukukundaki antroposentrik bakışı benimsemiştir. Deklarasyon her ne kadar sürdürülebilir kalkınma amacıyla tasarlanmış olsa da, kalkınma boyutu daha önemli bir motivasyon olarak ön

⁶⁰ Kotze ve French (n 52) 20.

⁶¹ Birleşmiş Milletler Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu, 1992, <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CO_NF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf> Erişim Tarihi 21.04.2025.

⁶² Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, 1992, <<https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>> Erişim Tarihi 21.04.2025.

⁶³ Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Deklarasyonu, 2002, <https://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POI_PD.htm>, Erişim Tarihi 21.04.2025.

plana çıkmıştır.⁶⁴ Johannesburg Deklarasyonu’nun yedinci paragrafında insanlığın bir yol ayrımında olduğu belirtilmiş ve yoksulluğu ortadan kaldırmak ve kalkınmayı gerçekleştirmek için bir araya gelinip ortak adımlar atılması yönünde çağrıda bulunulmuştur. Yoksullukla mücadele ve kalkınma, insanı merkeze alan ve doğayı araçsallaştıran söylemin parçalarıdır. Dolayısıyla, çevre ve iklim krizinin 2000’li yılların başında büyümesine rağmen, ortaya çıkan belgelerde halen antroposentrik yaklaşım hakim olabilmektedir.

Son yıllarda uluslararası çevre hukukuna ek olarak “uluslararası iklim değişikliği hukuku” alanının da büyük bir hızla geliştiğini görülmektedir. Uluslararası iklim değişikliği hukukunun doğumu 1992 tarihli Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi⁶⁵ olarak kabul edilir. Bu sözleşmeyi 1997 yılındaki Kyoto Protokolü⁶⁶ ve 2015 tarihli Paris İklim Anlaşması⁶⁷ takip etmektedir. İklim alanındaki bahsi geçen sözleşmelerin temel amacı, devletlerin emisyon oranlarının azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesidir. Her ne kadar bu hedefler çevrenin korunmasına katkıda bulunmayı hedefliyor olsa da, bu sözleşmeler ortada olan bir krizle mücadele motivasyonu ile doğmuşlardır. Bu durum bu sözleşmeleri, çevrenin yalnızca kendine içkin değeri nedeniyle önemli ve değerli olduğunu öne süren ekosentrik yaklaşımdan ister istemez uzak bir noktaya taşımaktadır.

Uluslararası çevre hukukunu antroposentrik olmakla eleştiren çalışmaların ortak noktası, çevreye zarar verilmeden de insanî ihtiyaçların karşılanabileceği argümanıdır. Polly Higgins’e göre, çoğu aktör (şirketler, kamu kuruluşları, bireyler) insana hizmet etme iddiasıyla çevreye verilen zayıyatı göz ardı edebilmektedir.⁶⁸ Çevreye verilen çoğu zarar, insanî ihtiyaçları (enerji gibi) sağlama gayesiyle ortaya çıkmaktadır.⁶⁹ Higgins’e göre, dünyaya zarar vermeden de ihtiyaçların karşılanıp karşılanamayacağına yönelik “kayıtsızlık” antroposentrik bakış açısının temelini oluşturmaktadır.⁷⁰ Yüzyıllardır devam eden bu kayıtsızlık, insanın yarattığı

⁶⁴ Luc Hens ve Bashutosh Nath, ‘The Johannesburg Conference’, (2003) 5(1) *Environment, Development and Sustainability* 7, 7.

⁶⁵ Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 1992, <https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf> Erişim Tarihi 21.04.2025.

⁶⁶ Kyoto Protokolü, 1997, <<https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>>, Erişim Tarihi 21.04.2025.

⁶⁷ Paris İklim Anlaşması, 2015, <https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf>, Erişim Tarihi 21.04.2025.

⁶⁸ Polly Higgins, *Eradicating Ecocide: Laws and Governance to Prevent the destruction of Our Planet* (Shepherd Walwyn Publishers 2010) 62.

⁶⁹ ibid 62-63.

⁷⁰ ibid 62-63.

kanunların, dilin, kurum ve kuruluşların, çevreyi ve doğayı merkeze alma potansiyeline yönelik güçlü bir şüphe doğurmaktadır.⁷¹

Öte yandan ekosentrik bir dünyanın mümkün olduğuna inanan ve bu dünyanın nasıl yaratılabileceğine yönelik önerilerde bulunan araştırmacılar da mevcuttur. Örneğin, Robyn Eckersley'ye göre, ekosentrik bir dünya için dört adım gerekmektedir: a) insan çıkarının tanınması; b) insan dışındaki varlıkların çıkarlarının tanınması; c) insan ve insan dışındaki tüm varlıkların gelecek nesillerinin çıkarlarının tanınması ve d) atomize/parçalı yaklaşımın terk edilip tüm ekosistemin birbiriyle olan ilişkisinin tanınması.⁷² Dolayısıyla ekosentrik bir dünya, insanın çıkarlarının tamamen göz ardı edilmesi anlamına gelmemektedir. Ekosistemin parçası olan diğer varlıkların çıkarlarının da korunması ve bu varlıklar hakkında da farkındalığın ortaya çıkması ekosentrik bakış açısı için en önemli adım olacaktır. Bu bakış açısının kazanılması ile birlikte insan ürünü olan kanunlarda, dilde, kurum ve kuruluşlarda da dönüştürücü bir etkinin doğması umut edilmektedir.

SONUÇ

Uluslararası çevre hukuku, doğası gereği devletlerin çevreye ve kalkınmaya bakış açılarından doğrudan etkilenmiştir. Tarihsel süreç incelendiğinde, çevrenin korunmasına yönelik uluslararası hukuki düzenlemelerin büyük ölçüde antroposentrik bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Uluslararası çevre hukukunun temel kaynakları, çevreyi insan yaşamının bir parçası olarak ele almakta ve çevreyi koruma amacını genellikle insan neslinin devamı ve refahı ile ilişkilendirmektedir. Bu yaklaşım, çevreyi doğrudan bir özne olarak değil, insanların yararlanabileceği bir kaynak olarak gören bir anlayışın sonucudur.

1972 Stockholm Deklarasyonu'ndan 1992 Rio Deklarasyonu'na, 2002 Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Deklarasyonu'ndan günümüze uzanan süreçte uluslararası çevre hukuku, sürdürülebilir kalkınma ilkesini ön planda tutmuş ve çevresel koruma çabalarını ekonomik büyüme ile uyumlu hale getirmeyi hedeflemiştir. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir tartışma konusudur. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınma süreçlerinin çevre hukuku kuralları ile kısıtlanmasını adaletsiz bulmakta ve geçmişte

⁷¹ Megret (n 2) 36.

⁷² Robyn Eckersley, *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach* (Routledge 1992) 1; Nicole Rogers ve Michelle Maloney, *Law as if Earth Really Mattered: The Wild Law Judgment Project* (Routledge 2017); Klaus Bosselmann, *Earth Governance: Trusteeship of the Global Commons* (Edward Elgar 2015); Christopher D. Stone, *Should Trees Have Standing? Law, Morality, and the Environment* (Oxford University Press 2010).

sanayileşmiş ülkelerin böyle bir denetime tabi olmadan kalkındığını öne sürmektedirler. Bu bağlamda, uluslararası çevre hukukunun antroposentrik yaklaşımı, ekonomik çıkarlar ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki denge arayışıyla şekillenmiştir. Ancak, antroposentrik yaklaşıma yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Ekosentrik bakış açısını savunanlar, doğanın yalnızca insanın yararı için korunmasının yeterli olmadığını, doğanın kendine içkin bir değere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Dünya Doğa Şartı gibi bazı uluslararası belgelerde ekosentrik yaklaşımın izleri görülebilse de, genel eğilim insan merkezli kalmıştır. Brundtland Raporu ve sonrasındaki sürdürülebilir kalkınma anlayışı da ekosentrik bir perspektiften uzak, çevreyi ekonomik kalkınma politikalarının bir parçası olarak ele alan bir çizgide ilerlemiştir.

Uluslararası iklim değişikliği hukuku, çevre hukukunun önemli bir alt dalı olarak gelişmekte ve devletleri emisyon azaltımına yönlendiren hukuki düzenlemeleri içermektedir. Ancak Paris İklim Anlaşması gibi belgelerde de görüldüğü üzere, iklim değişikliği politikaları çevreyi kendi başına bir özne olarak değil, insanın yaşam koşullarını etkileyen bir faktör olarak değerlendirmektedir. Bu durum, uluslararası çevre hukukunun ekosentrik bir dönüşüm geçirip geçiremeyeceği sorusunu gündeme getirmektedir. Ekosentrik yaklaşımın yaygınlaşması için yalnızca hukuki düzenlemeler değil, aynı zamanda toplumsal bilinç ve politik irade de önem taşımaktadır. Ekosentrik dünya görüşünü savunan araştırmacılar, insan ve insan dışındaki tüm varlıkların çıkarlarının birlikte ele alındığı bir hukuki sistemin inşa edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ekosistemin bütüncül yapısını göz önünde bulunduran, doğanın haklarını tanıyan ve çevresel adaleti gözetten bir yaklaşım, uluslararası çevre hukukunun gelecekte nasıl şekilleneceği konusunda belirleyici olabilir. Sonuç olarak, uluslararası çevre hukuku tarihsel olarak antroposentrik bir temele dayansa da, ekosentrik yaklaşımların giderek daha fazla tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Çevre krizinin derinleşmesiyle birlikte, çevrenin yalnızca insanın yararı için değil, kendine içkin değeri nedeniyle de korunması gerektiği yönündeki farkındalık artmaktadır. Ancak, bu dönüşümün hukuki metinlere ve devletlerin politikalarına ne ölçüde yansıtacağı, gelecekteki uluslararası çevre hukukunun yönünü belirleyecek en kritik meselelerden biri olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Besselink L, 'The Actio Popularis in 'Verein KlimaSeniorinnen Schweiz': Climate Jurisprudence between Strasbourg and The Hague', Amsterdam Center on the Legal Professions and Access to Justice Blog, 29 Nisan 2024.

Birleşmiş Milletler Dünya Doğa Şartı 1982, <<https://digitallibrary.un.org/record/39295?ln=en&v=pdf>> Erişim Tarihi 21.04.2025.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 1992, <https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf> Erişim Tarihi 21.04.2025.

Birleşmiş Milletler Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu, 1992, <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf> Erişim Tarihi 21.04.2025.

Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan ve Çevre Konferansı Deklarasyonu 1972, <https://www.ipcc.ch/apps/nj-lite/srex/nj-lite_download.php?id=6471> Erişim Tarihi 21.04.2025.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, 1992, <<https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>> Erişim Tarihi 21.04.2025.

Bosselmann K, *Earth Governance: Trusteeship of the Global Commons* (Edward Elgar 2015).

Bourgeois-Gironde S, ‘Nature in the Law: An Evolution from Environmental Law to Legal Ecocentrism’ in W. Zaluski ve diğerleri (eds), *Research Handbook on Legal Evolution* (Edward Elgar 2024).

Boyd DR, *the Rights of Nature: A Legal Revolution that Could Save the World* (ECW press 2017).

Bozkurt K ve Nemec EN, ‘Advancing Ecocide in International Law: A Potential Legal Tool for Safeguarding Endangered Species Amidst Climate Change’, (2024) 15(2) *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 350-357.

Bratspies R, ‘In Countless Ways and On an Unprecedented Scale’: Reflections on the Stockholm Declaration at 50’, (2022) 50 *Georgia Journal of International and Comparative Law* 754-768.

Burdon PD, *Earth Jurisprudence: Private Property and the Environment* (Routledge 2015).

Carrillo, CAC, ‘The Role of Advisory Opinions in Addressing Public Interest Issues’ in Justine Bendel and Yusra Suedi (eds), *Public Interest Litigation in International Law* (Routledge 2024).

Combes Motel P ve diğerleri, ‘Explorations in the Environment-Development Dilemma’, (2014) 57 *Environmental and Resource Economics* 479-485.

Cordero RR, Roth P ve Da Silva L, ‘Economic Growth or Environmental Protection?: The False Dilemma of the Latin-American Countries’, (2005) 8(4) *Environmental Science and Policy* 392-398.

Cribb M, Macpherson E ve Borchgrevink A, ‘Beyond Legal Personhood for the Whanganui River: Collaboration and Pluralism in Implementing the Te Awa Tupua Act’, (2024) *International Journal of Human Rights*, Erken Görünüm, DOI.org/10.1080/13642987.2024.2314532.

Cullinan C, *Wild Law: A Manifesto for Earth Justice* (Chelsea Green Publishing 2011).

Curry P, *Ecological Ethics: An Introduction* (Polity Press 2011).

De Jonge E, ‘An Alternative to Anthropocentrism: Deep Ecology and the Metaphysical Turn’ in Rob Boddice (ed.), *Anthropocentrism: Humans, Animals, Environments* (Brill 2011).

De Lucia V, ‘Anthropocentrism and International Environmental Law’ in Vincent Chapeaux, Frederic Megret ve Usha Natarajan (eds), *The Routledge Handbook of International Law and Anthropocentrism* (Routledge 2023).

De Lucia V, ‘Beyond Anthropocentrism and Ecocentrism: A Biopolitical Reading of Environmental Law’, (2017) 8(2) *Journal of Human Rights and the Environment* 181-202.

Droz L, ‘Anthropocentrism as the Scapegoat of the Environmental Crisis: A Review’, (2022) 22 *Ethics in Science and Environmental Politics* 25-49.

Eckersley R, *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach* (Routledge 1992).

Feyzioğlu Ü ve Çınar K, ‘Çevrecilik ve Siyasal Ekoloji Üzerine Ontolojik ve Epistemolojik bir Mukayese’, (2023) 5(1) *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1-12.

Franceschini MM, ‘Animal Personhood: The Quest for Recognition’, (2021) 17 *Animal and Natural Resource Law Review* 93-150.

Fremaux A, *After the Anthropocene: Green Republicanism in a Post-Capitalist World* (Springer 2019).

Gray G, Whyte I ve Curry P, ‘Ecocentrism: What it means and what it implies’, (2018) 1(2) *Ecological Citizen* 130-131.

Guha R, ‘Radical American Environmentalism and Wilderness Preservation: A Third World Critique’, (1989) 11(1) *Environmental Ethics* 71-83.

Güven ME, ‘Ekolojizm ve Eleştirileri: İdeolojiler Üzerinden bir Mukayese’, (2024) 26(2) *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 833-861.

Hens L ve Nath B, ‘The Johannesburg Conference’, (2003) 5(1) *Environment, Development and Sustainability* 7-39.

Heri C, ‘Climate Change before the European Court of Human Rights: Capturing Risk, Ill-Treatment and Vulnerability’, (2022) 33(3) *European Journal of International Law* 925-951.

Higgins P, *Eradicating Ecocide: Laws and Governance to Prevent the destruction of Our Planet* (Shepherd Walwyn Publishers 2010).

Hoffman AJ, ve Sandelans L, ‘Getting Right with Nature’, (2005) 18(2) *Organization and Environment* 141-162.

International Tribunal for the Law of the Sea, ‘Responsibilities and Obligations of States Sponsoring and Entities with Respect to Activities in the Area (Request for Advisory Opinion Submitted to the Seabed Disputes Chamber)’ <https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no_17/17_adv_op_010211_en.pdf> Erişim Tarihi 26 Mayıs 2025.

Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Deklarasyonu, 2002, <https://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POI_PD.htm>, Erişim Tarihi 21.04.2025.

Khan A, Safdar S ve Nadeem H, ‘Decomposing the Effect of Trade on Environment: A Case Study of Pakistan’, (2023) 30(2) *Environmental Science and Pollution Research* 3817.

Kidner DW, 'Why "Anthropocentrism" is not Anthropocentric', (2014) 38(4) *Dialectical Anthropology* 465-480.

Kopnina H ve diğerkleri, 'Anthropocentrism: More than Just a Misunderstood Problem', (2018) 31 *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 109-127.

Kortetmäki T 'Anthropocentrism versus Ecocentrism Revisited: Theoretical Confusion and Practical Conclusions', (2013) 14(1) *SATS* 21.

Kotze LJ ve French D, 'The Anthropocentric Ontology of International Environmental Law and the Sustainable Development Goals: Towards and Ecocentric Rule of Law in the Anthropocene', (2018) 7(1) *Global Journal of Comparative Law* 5-36.

Kramm M, 'When a River Becomes a Person', (2020) 21(4) *Journal of Human Development and Capabilities* 307-319.

Kuru G, 'Doğanın Hak Öznesi olarak Kabulü', (2024) 30(1) *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 70-85.

Kyoto Protokolü, 1997, <<https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>>, Erişim Tarihi 21.04.2025.

Lele SM, 'Sustainable Development: A Critical Review', (1991) 19(6) *World Development* 607-621.

Liu B, 'Pros and Cons of the Obligation to Conserve Biodiversity as Obligation *Erga Omnes*', (2014) 6(2) *International Review of Social Sciences and Humanities* 264.

Loucaides L, 'Environmental Protection through the Jurisprudence of the European Convention on Human Rights', (2005) 75(1) *British Yearbook of International Law* 249-267.

McDonnell MJ ve Pickett STA, *Humans as Components of Ecosystems: The Ecology of Subtle Human Effects and Populated Areas* (Springer 1993).

M'Gonigle M ve Takeda L, 'The Liberal Limits of Environmental Law: A Green Legal Critique', (2013) 30(3) *Pace Environmental Law Review* 1005-1115.

Megret F, 'The Anthropocentrism of Human Rights' in Vincent Chapeaux, Frederic Megret ve Usha Natarajan (eds), *The Routledge Handbook of International Law and Anthropocentrism* (Routledge 2023).

Muradian R ve Gomez-Baggethun E, ‘Beyond Ecosystem Services and Nature’s Contributions: Is it time to Leave Utilitarian Environmentalism Behind?’, (2021) 185 *Ecological Economics* 1-9.

O’Gorman R, ‘The ECHR, the EU and the Weakness of Social Rights Protection at the European Level’, (2011) 12(10) *German Law Journal* 1833-1861.

Paris İklim Anlaşması, 2015, <https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf>, Erişim Tarihi 21.04.2025.

Perera R, ‘Environmental Destruction during Armed Conflict, Anthropocentrism-Ecocentrism Divide and Defining Ecocide’, (2023) 4 *Asia Pacific Journal of International Humanitarian Law* 1-33.

Petersmann M, ‘Narcissus’ Reflection in the Lake: Untold Narratives in Environmental Law beyond the Anthropocentric Frame’, (2018) 30(2) *Journal of Environmental Law* 235-259.

Plumwood V, ‘Androcentrism and Anthrocentrism: Parallels and Politics’, (1996) 1(2) *Ethics and the Environment* 119-152.

Redclift M ve Sage C, ‘Global Environmental Change and Global Inequality: North/South Perspectives’, (1998) 13(4) *International Sociology* 499-516.

Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (kısaca Brundtland Raporu), <<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>> Erişim Tarihi 21.04.2025.

Ristić J, ‘Environmental Protection from a Human Rights Perspective: “Green” Cases of the European Court of Human Rights’ (International Scientific Conference, Skopje 2022).

Rogers N ve Maloney M, *Law as if Earth Really Mattered: The Wild Law Judgment Project* (Routledge 2017).

Schoukens H, ‘Rights of Nature in the European Union: Contemplating the Operationalization of an Eco-Centric Concept in an Anthropocentric Environment?’ in Joana Castro Pereira ve Andre Saramago (eds), *Non-Human Nature in World Politics: Theory and Practice* (Springer 2020).

Shelton D, ‘Human Rights and the Environment: Jurisprudence of Human Rights Bodies’ (Joint UNEP-OHCHR Expert Seminar, Geneva 2002).

Shoreman-Ouimet E, ve Kopnina H, *Culture and Conservation: Beyond Anthropocentrism* (Routledge 2016).

Ssekibaala DS, Ariffin MI ve Duasa J, ‘Economic Growth, International Trade, and Environmental Degradation in Sub-Saharan Africa’, (2022) 24(4) *Journal of Economics and Development* 293.

Stone CD, *Should Trees Have Standing? Law, Morality, and the Environment* (Oxford University Press 2010).

Thompson SCG ve Barton MA, ‘Ecocentric and Anthropocentric Attitudes toward the Environment’, (1994) 14 *Journal of Environmental Psychology* 149-157.

Uddin MK, ‘Climate Change and Global Environmental Politics: North-South Divide’, (2017) 47(3-4) *Environmental Policy and Law* 106-114.

Warren KJ, *Ecofeminist Philosophy: A Western perspective on what it is and why it matters* (Rowman & Littlefield 2000).

Wood HW, ‘The United Nations World Charter for Nature: The Developing Nations’ Initiative to Establish Protections for the Environment’, (1985) 12 *Ecology Law Quarterly* 977-996.

Wright L, ‘The Elephant in the Courtroom’, *The New Yorker*, 28 Şubat 2022, <<https://www.newyorker.com/magazine/2022/03/07/the-elephant-in-the-courtroom>> Erişim Tarihi 21.04.2025.

Yazar Beyanı	
Yazarların Katkıları	Bu çalışma tek yazarlıdır.
Mali Destek	Yazar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.
Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı	Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir.
Etik Kurul Onayı Beyanı	Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur.
Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi	Yazar, makalenin tüm süreçlerinde TRÜHFD’nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde TRÜHFD’nin, yayın ve editör kurullarının hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmektedir.